

ROCZNIK TOMISTYCZNY
5 (2016)

Profesorowi Mieczysławowi Gogaczowi
w dziewięćdziesięciolecie urodzin

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Maciej Słęcki, Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Anna Kazimierczak-Kucharska, Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Paul J. Cornish, Tomasz Pawlikowski, Marie-Dominique Goutierre, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Marek Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Magdalena Płotka (j. angielski), Hildburg Heider (j. niemiecki), Christel Martin, Iwona Bartnicka, (j. francuski), Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2016

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2 05-806 Komorów POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93, tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl e-mail: ksiegarnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji.....	11
Mieczysław Gogacz.....	13
Arkady Rzegocki Professor Wojciech Falkowski – Sarmatian and gentleman	17
Ignacy Dec Z moich spotkań z prof. Mieczysławem Gogaczem.....	21
Maciej Stęcki Wykaz publikacji profesora Mieczysława Gogacza z lat 2006-2014 oraz uzupełnienia i poprawki do wykazu z lat 1998-2001.....	29
Mieczysław Gogacz Qu'est-ce que la réalité?	33
Artur Andrzejuk Koncepcja istnienia w ujęciu Mieczysława Gogacza. Przyczynek do dziejów formowania się tomizmu konsekwentnego	45

Rozprawy i artykuły

Michał Zembrzusi Prawda o intelekcie. Mieczysława Gogacza rozumienie intelektu możliwościowego i czynnego	75
Agnieszka Gondek Pedagogika Mieczysława Gogacza – propozycja realistycznego wychowania i kształcenia na tle współczesnej pedagogiki zorientowanej idealistycznie	91
Ewa A. Pichola Niekonsekwentne serce fenomenologa wobec serca konsekwentnego tomisty. Porównanie koncepcji serca Dietricha von Hildebranda z mową i słowem serca Mieczysława Gogacza.....	113
Bożena Listkowska Stosunek do samego siebie a poczucie szczęścia w ujęciu Ericha Fromma i Mieczysława Gogacza. Studium porównawcze	131
Michał Głowala Istnienie i życie. Uwagi na marginesie zasady <i>vivere viventibus est esse</i>	149
Richard Zan Gott ist die Umwelt des Menschen. Über die Gotteserkenntnis nach Thomas von Aquin.....	165
Artur Andrzejuk Problem źródeł Tomaszowej koncepcji esse jako aktu bytu	173
Magdalena Płotka Tomasz z Akwinu o życiu czynnym i kontemplacyjnym	189
Izabella Andrzejuk L'amitié dans les textes de Thomas d'Aquin.....	203

Paulina Biegaj „Serca świętych zwrócone ku prawu Bożemu”. Biblijno-filozoficzne podstawy wykładni prawa Bożego w nauce św. Tomasza z Akwinu	219
Grzegorz Hołub Potencjalność embrionu a koncepcja duszy ludzkiej.....	235
Jacek Grzybowski Czy relacja – najślabszy rodzaj bytowości w metafizyce św. Tomasza – może stanowić fundament realnego bytu narodu?	247
Anna Mandrela Krytyka koncepcji reinkarnacji w <i>Summa contra Gentiles</i> św. Tomasza z Akwinu	263
Kamil Majcherek Tomasz z Akwinu i William Ockham o celowości świata natury.....	277
Dawid Lipski Problematyka istnienia i istoty w poglądach Tomasza z Sutton.....	291
Tomasz Pawlikowski Problem subsystemy w <i>Logice</i> Marcina Śmigleckiego	305
Jan Pociąg Piotra Semenienki próba odnowy filozofii klasycznej.....	329
Maria Bouzyk Jacek Woroniecki o modlitwie jako czynnika doskonalącym naturę człowieka.....	357

Sprawozdania i recenzje

Anna Kazimierczak-Kucharska Warszawscy tomiści na X Polskim Zjeździe Filozoficznym – Poznań, 15-19 września 2015 roku.....	377
Piotr Roszak Sprawozdanie z 5. Międzynarodowej Konferencji <i>The Virtuous Life. Thomas Aquinas on the Theological Nature of Moral Virtue</i> , Thomas Institute, Utrecht (Holandia) 16-19 grudnia 2015 r	383
Michał Zembrzusi Sprawozdanie z sympozjum ku czci św. Tomasza z Akwinu w rocznicę jego śmierci – 9 marca 2016 roku	389
Izabella Andrzejuk Tomizm na konferencji <i>Filozoficzne aspekty mistyki</i> – 15 kwietnia 2016.....	393
Artur Andrzejuk Tomizm fenomenologizujący Antoniego B. Stępnia. Recenzja: 1) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 1, do druku przygotował A. Gut, Lublin 1999; 2) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 2, do druku przygotował A. Gut, Lublin 2001; 3) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 3, do druku przygotował R. Kryński, Lublin 2015	397
Dawid Lipski Recenzja: Tomasz z Akwinu, <i>Komentarz „O pamięci i przypominaniu”</i> , przekład i opracowanie Michał Zembrzusi, w: <i>Opera philosophorum medii aevi. Textus et studia</i> , t.13, Warszawa 2012.	407

Artur Andrzejuk

Recenzja: Michał Zembrzusi, *Od zmysłu wspólnego do pamięci i przypominania. Koncepcja zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Campidoglio, Warszawa 2015, stron 324.....411

Artur Andrzejuk

Un « thomisme gay » du Père Oliva. Recenzja: Adriano Oliva, *Amours. L'Église, les divorcés remariés, les couples homosexuels*, Paris 2015, pp 166. 417

Artur Andrzejuk

Recenzja: Arkadiusz Gudaniec, *Paradoks bezinteresownej miłości. Studium z antropologii filozoficznej na podstawie tekstów św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 2015. 427

Artur Andrzejuk

Recenzja: Paweł Gondek, *Projekt autonomicznej filozofii realistycznej. Mieczysława A. Krąpca i Stanisława Kamińskiego teoria bytu*, Lublin 2015, ss. 316.....433

Polemiki i dyskusje

Kilka słów o tomizmie konsekwentnym, jego historii i głównych założeniach z prof. Mieczysławem Gogaczem rozmawia Bożena Listkowska..... 441

Piotr Moskal

Kilka uwag w związku z recenzją dr Izabelli Andrzejuk mojej książki *Traktat o religii*.....447

Izabella Andrzejuk

Odpowiedź na uwagi ks. prof. Piotra Moskala odnośnie do recenzji książki: *Traktat o religii*..... 455

Nota o autorach.....463

Table of Contents

Editorial	11
Mieczysław Gogacz.....	13
Arkady Rzegocki Professor Wojciech Falkowski - Sarmatian and gentleman.....	17
Ignacy Dec From my meetings with prof. Mieczyslaw Gogacz	21
Maciej Stęcki List of publications of Professor Mieczyslaw Gogacz in 2006-2014 as well as additions and amendments to the list of 1998-2001	29
Mieczysław Gogacz What is reality?	33
Artur Andrzejuk The Conception of Existence According to Mieczyslaw Gogacz. A Contribution to the History of Consequential Thomism's Formation	45

Dissertations and articles

Michał Zembrzusi Truth about intellect. Understanding of possible and agent intellect in the thought of Mieczysław Gogacz.....	75
Agnieszka Gondek Pedagogy of Mieczyslaw Gogacz - a proposal of realistic education in the context of idealistically oriented modern pedagogy.....	91
Ewa A. Pichola Inconsequent Heart of the Phenomenologist in the light of Consequent Heart of the Thomist. Comparison of Dietrich von Hildebrand's Concept of the Heart to Mieczysław Gogacz's Speech and Voice of the Heart	113
Bożena Listkowska Attitude towards self and the sense of happiness according to Erich Fromm and Mieczyslaw Gogacz. Comparative study.....	131
Michał Głowala Actual Existence and Life. Some Remarks on <i>vivere viventibus est esse</i>	149
Richard Zan God as the environment for man. The knowledge of God in account of St. Thomas Aquinas.....	165
Artur Andrzejuk The Problem of Sources of Thomas' Concept of esse as the Act of Being	173
Magdalena Płotka Thomas Aquinas on active and contemplative life	189
Izabella Andrzejuk Friendship (<i>amicitia</i>) in Thomas Aquinas' texts	203

Paulina Biegaj	
"The hearts of the saints turned to the law of God." Biblical - philosophical basis of interpretation of the law of God in the philosophy of St. Thomas Aquinas.....	219
Grzegorz Hołub	
The Potentiality of Embryo and the Concept of Human Soul	235
Jacek Grzybowski	
Can relation that has the weakest kind of being in St. Thomas' metaphysics constitute a foundation for the real being of a nation?	247
Anna Mandrela	
Critique of the theory of reincarnation in <i>Summa contra Gentiles</i> by St. Thomas Aquinas.....	263
Kamil Majcherek	
Thomas Aquinas and William of Ockham on the purposefulness of the natural world	277
Dawid Lipski	
The problem of the existence and essence in the views of Thomas of Sutton.....	291
Tomasz Pawlikowski	
The problem of Subsistence in <i>The Logic</i> of Marcin Śmiglecki.....	305
Jan Pociąg	
Piotr Semenenko's Attempt of Renewing of Classical Philosophy	329
Maria Boużyk	
Jacek Woroniecki on Prayer as a Factor Improving Human Nature	357

Reports and Reviews

Anna Kazimierczak-Kucharska	
Warsaw Thomists on the X Polish Congress of Philosophy - Poznan, 15-19 September 2015.....	377
Piotr Roszak	
Report of the 5th International Conference „The Virtuous Life. Thomas Aquinas on the Theological Nature of Moral Virtue”, Thomas Institute, Utrecht (Netherlands), 16-19 December 2015.	383
Michał Zembrzusi	
The report of the symposium in honor of St. Thomas Aquinas on the anniversary of his death - 9 March 2016	389
Izabella Andrzejuk	
Thomism at the conference “Philosophical aspects of mysticism” - 15 April 2016.....	393
Artur Andrzejuk	
Phenomenologising Thomism of Antoni B. Stepien. Review: 1) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. A. Gut, vol. 1, Lublin 1999; 2) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. A. Gut, vol. 2, Lublin 2001; 3) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. R. Kryński, Vol. 3, Lublin 2015.	397

Dawid Lipski	
Review: Thomas Aquinas, <i>Commentary on "The memory and remembering"</i> , transl. Michał Zembrzuski in <i>Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia</i> , vol.13, Warsaw 2012.....	407

Artur Andrzejuk	
Review: Michał Zembrzuski, <i>From common sense to the memory and recollection. The concept of internal sense in the theory of knowledge of St. Thomas Aquinas</i> , Campidoglio, Warsaw 2015, pp. 324.....	411

Artur Andrzejuk	
Un « thomisme gay » du Père Oliva. Review: Adriano Oliva, <i>Amours. L'Église, les divorcés remariés, les couples homosexuels</i> , Paris 2015, pp. 166.	417

Artur Andrzejuk	
Review: Arkadiusz Gudaniec, <i>Paradox of selfless love. The study of philosophical anthropology in texts of St. Thomas Aquinas</i> , Lublin 2015.....	427

Artur Andrzejuk	
Review: Paweł Gondek, <i>Project of autonomous realistic philosophy. Mieczysław A. Krąpiec's and Stanisław Kaminsky's theory of being</i> , Lublin 2015, pp. 316..	433

Controversy and Discussions

A few words on consequent Thomism, its history and the major assumptions - Bożena Listkowska is interviewing Professor Mieczysław Gogacz.....	441
---	-----

Piotr Moskal	
Some remarks on Izabella Andrzejuk's review of my book <i>Treaty on religion</i>	447

Izabella Andrzejuk	
The response of the remarks of Fr. prof. Piotr Moskal regarding the review of the book: <i>The Treatise on Religion</i>	455

Note about authors.....	463
-------------------------	-----

Tomizm fenomenologizujący Antoniego B. Stępnia

Recenzja

- 1) A. B. Stępień, *Studia i szkice filozoficzne*, t. 1, do druku przygotował A. Gut, Lublin 1999;
- 2) A. B. Stępień, *Studia i szkice filozoficzne*, t. 2, do druku przygotował A. Gut, Lublin 2001;
- 3) A. B. Stępień, *Studia i szkice filozoficzne*, t. 3, do druku przygotował R. Kryński, Lublin 2015.

W latach 1999–2015 w Redakcji Wydawnictw Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ukazywały się kolejno tomy *Studiów i szkiców filozoficznych* profesora Antoniego B. Stępnia¹. Autor jest dobrze znany kolejnym pokoleniom filozofów w Polsce, „wychowywanych” na jego *Wstępie do filozofii*, którego piąte wydanie ukazało się w 2007 roku². Inne podręczni-

ki to: *Wprowadzenie do metafizyki* (Kraków 1964), *Teoria poznania. Zarys kursu uniwersyteckiego*, Lublin 1971), *Elementy filozofii* (Lublin 1982). Ponadto A. B. Stępień jest autorem jednego z dwu po wojennych polskich podręczników estetyki, zatytułowanego *Propedeutyka estetyki* (pierwsze wydanie tego podręcznika ukazało się w 1975 r. w Wydawnictwie Akademii Teologii Katolickiej

---

Prof. dr hab Artur Andrzejuk, kieruje Katedrą Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ Dwa pierwsze tomy zostały omówione w recenzji: A. B. Stępień, *Studia i szkice filozoficzne*, Lublin 2001, „*Studia Philosophiae Christianae*” 38 (2002) 2, s. 194–198.

² Antoni B. Stępień urodził się 14 czerwca 1931 r. w Sosnowcu. Tam w czerwcu 1950 r. ukończył liceum ogólnokształcące w klasie o profilu matematyczno-fizycznym. W październiku tego roku rozpoczął studia filozoficzne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które ukończył magisterium

w Warszawie, na której Autor wykładał estetykę i teorię poznania i na której w 1964 roku się habilitował na podstawie rozprawy *O metodzie teorii poznania. Rozważania wstępne*, (Lublin 1966). W 2005 roku opracował i opublikował treść dwóch swoich wykładów monograficznych: *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne. Przyczynek do zagadnienia stosunku między teorią bytu (przedmiotu) a logiką*³.

W swojej długiej działalności naukowej A. B. Stępień podejmował problematykę, mieszczącą się w trzech dyscyplinach filozoficznych: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował próby analiz deskryp-

cyjnych przy wykorzystaniu metod fenomenologicznych, prowadził dyskusję ze sceptycyzmem oraz bronił możliwości wiedzy koniecznej dotyczącej świata. Jego teorię poznania Stanisław Judycki i Jacek Wojtysiak określili mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej⁴. W metafizyce A. B. Stępień argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego. Człowieka postrzega jako odrębny od innych byt substancjalny. Opowiada się przy tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. To ujęcie człowieka jest podstawą przekona-

---

z filozofii w czerwcu 1954 r. na podstawie pracy pt. *Analiza nelsonowskiego dowodu niemożliwości teorii poznania*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. S. Kamińskiego. Głównymi jego mistrzami byli: ks. S. Kamiński, o. M. A. Krąpiec i S. Swieżawski, a także ks. J. Iwanicki, o. F. Bednarski, ks. S. Adamczyk; z J. Kalinowskim współpracował w ramach tzw. Konwersatorium Metafilozoficznego. Dla formacji filozoficznej A. B. Stępnia ważne były też kontakty naukowe z R. Ingardenem. Stopień doktora filozofii uzyskał na Wydziale Filozoficznym KUL w grudniu 1956 r. na podstawie rozprawy pt. *Stanowisko Gilsa w sprawie metody teorii poznania. Analiza krytyczna*, której promotorem był o. prof. M. A. Krąpiec. Od lutego 1957 r. rozpoczął pracę na Wydziale Filozoficznym KUL, gdzie wykładał teorię poznania. Od października 1957 r. został zatrudniony etatowo. W roku akademickim 1957/58 został mianowany asystentem, w roku następnym starszym asystentem, a w roku akademickim 1960/1961 adiunktem przy I Katedrze Metafizyki. W roku akademickim 1962/63 przeszedł do II Katedry Metafizyki. Habilitował się w zakresie teorii poznania i metodologii nauk filozoficznych na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (gdzie przez kilka lat prowadził także zajęcia dydaktyczne). Kolokwium habilitacyjne odbyło się w czerwcu 1964 r. Tytuł rozprawy habilitacyjnej brzmiał: *O metodzie teorii poznania. Rozważania wstępne* (recenzenci: prof. R. Ingarden, ks. prof. P. Chojnacki, o. prof. M. A. Krąpiec, ks. prof. S. Kamiński). Przez 6 lat władze komunistyczne zwlekały z zatwierdzeniem tej habilitacji. Dopiero więc w czerwcu 1970 r. uzyskał stopień docenta, w marcu 1975 r. tytuł profesora nadzwyczajnego, a tytuł profesora zwyczajnego w grudniu 1985 r. W 1969 r. został kierownikiem Katedry Metafizyki Szczegółowej, przemianowanej rok później na Katedrę Teorii Poznania. Funkcję tę pełnił do odejścia na emeryturę w roku 2002. Za: S. Judycki, J. Wojtysiak, *Antoni B. Stępień*, w: *Polska filozofia powojenna*, t. III, red. W. Mackiewicz, Warszawa 2005, s. 274-276; zob. także: J. Wojtysiak, *Stępień Antoni Bazyli*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 10, Lublin 2009, s. 403-407 oraz: J. Wojtysiak, *Stępień Antoni Bazyli*, w: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 2, Lublin 2011, s. 611-614.

³ Lublin 2005.

⁴ S. Judycki, J. Wojtysiak, *Antoni B. Stępień*, dz. cyt., s. 280.

nia, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie fizycznym w takiej formie, w jakiej go w nim postrzegamy. Sam w stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. Można zaobserwować tu pewną ewolucję: dawniej, np. w 1977 roku, A. B. Stępień pisał o sobie, że jest tomistą egzystencjalnym „w wielu sprawach fenomenologizującym”⁵.

Z tekstami drukowanymi w periodykach robi się różne rzeczy: jedni zestawiają teksty na określony temat w książkę. Zazwyczaj ją wtedy mniej lub bardziej dopracowują, usuwając powtórzenia i ujednoliciając styl. Inni robią po prostu wybory lub zbiory. Jest to forma mniej zobowiązująca niż książka na określony temat. A. B. Stępień zastosował tę formułę. *Studia i szkice filozoficzne* robią jednak wrażenie dość jednolitych. Nawet powtórzenia odgrywają pożyteczną rolę w procesie cierpliwego wprowadzania zasadniczych określeń i dystynkcji.

W dedykowanych swojej żonie⁶ *Studiach i szkicach* A. B. Stępień zebrał około połowy z wszystkich swoich artykułów, rozproszonych po różnych czasopismach. Znajdujemy w nich także teksty nigdy nie publikowane. Takim „pierwodrukiem” w tomie pierwszym jest

studium o powodach błędów poznawczych, zatytułowane: *Czy rozum ma szansę się obronić?* (s. 238) oraz artykuł pt. *Zagadnienie kryterium istnienia* (s. 322). W tomie drugim tekstem publikowanym po raz pierwszy są rozważania teorii dzieła muzycznego, głoszonej przez R. Ingardena, a zatytułowane: *Filozofia wobec muzyki* (s. 110) oraz artykuł o J. M. Bocheńskim (s. 198). W tomie trzecim po raz pierwszy opublikowano teksty odczytów na Tygodniach Filozoficznych (XLVI w 2004 r. – s. 15, XLII w 2000 r. – s. 28, XL w 1998 r. – s. 46, LIII w 2011 r. – s. 76), w Instytucie Jana Pawła II (1999 r. – s. 39), *Krótki wykład metafizyki* (s. 21) oraz szereg wystąpień okolicznościowych o nauczycielach i o czasopiśmie studenckim „Filozofia” wydawanym na KUL w latach 1954-1956. Wcześniej niepublikowana jest też odpowiedź na zarzuty i wątpliwości odnośnie do swoich poglądów sformułowane przez S. Judyckiego, J. Wojtysiaka, Roberta Poczubę, (s. 113) oraz dość obszerny wywiad o metafizyce, teorii poznania i zachodzących między nimi relacji, przeprowadzony w 2004 roku przez Bożenę Listkowską. Teksty dwóch pierwszych tomów podzielono na osiem działów, w których – z kolei – starano się zachować układ chronologiczny. Działy te odzwierciedlają zainteresowania naukowe Autora, dlatego nie dziwi fakt, że ponad połowę

⁵ Zob. *Studia i szkice filozoficzne*, t. II, s. 425, gdzie w tekście artykułu z 1977 r. A. B. Stępień pisze o sobie, że uprawia tomizm egzystencjalny w „wielu” sprawach fenomenologizujący, a w nawiasie kwadratowym wtrąca (2001 r.) „dziś powiedziałbym: w niektórych”. W każdym razie zawsze utożsamiał się raczej z tomizmem niż fenomenologią i dość gwałtownie reagował na zaliczanie go do fenomenologów bądź tomistów transcendentnych, zob. A. B. Stępień, *Bezpośredniość poznania i sposoby istnienia. Dwie polemiki*, „Roczniki Filozoficzne”, 48 (2000) 1, s. 249-252.

⁶ Tekla Stępień, z domu Gogacz, wieloletnia kierowniczka Kancelarii Rectorskiej KUL, siostra prof. Mieczysława Gogacza.

pierwszego tomu poświęcono teorii poznania (nazwanej raz filozofią poznania – s. 116 i zaliczonej do metafizyki – s. 253). Tom pierwszy otwiera jednak inna tematyka, dotycząca mianowicie samej filozofii, jej charakteru naukowego, światopoglądu i warunków jego racjonalności (i radykalnej – pomimo tej racjonalności – odrębności od filozofii, traktowanej jako nauka). Dział drugi – o czym już wspomniano – dotyczy teorii poznania, trzeci zaś – teorii bytu. Na szczególną uwagę w tej ostatniej części tomu pierwszego zasługują oryginalne teksty na temat relacji ontologii i metafizyki. Problem ten obecny był w publikacjach A. B. Stępnia bardzo długo. Pierwszy tekst pochodzi z 1961 roku; najnowszą wypowiedź na ten temat jest referat na Konwersatorium Pracowników Naukowych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w 1999 roku⁷. Inne oryginalne tematy w „metafizycznej” części zbioru, to studium o roli doświadczenia w metafizyce oraz tekst o kryterium istnienia. Tom drugi *Studiów i szkiców* jest jeszcze bardziej różnorodny. Otwiera go część o antropolo-

gii filozoficznej. W niej zamieścił Autor kilka swoich tekstów na temat estetyki. W tym kontekście warto pamiętać, że A. B. Stępień jest autorem oryginalnej estetycznej koncepcji filmu (artykuł na ten temat zawiera się na s. 84-106). Drugi dział omawianego tomu dotyczy historii filozofii. Dwa pierwsze teksty, mówiące o filozofii dawnej (Arystydesa i Dantego), są – według wyrażenia Autora – świadectwem zainteresowań, które później zostały porzucone⁸. Szkoda, że (wprawdzie „szkolny”, ale ciekawy) tekst z 1956 roku o Arystydesie, apologetyce greckim z II wieku nie ukazał się w całości, lecz jedynie w streszczeniu. Interesujące bowiem wydaje się wskazanie na tezę o stworzeniu *ex nihilo* w jego *Apologii*, przypisywaną zazwyczaj późniejszemu Orygenesowi. (Sprawę dogłębniej wyjaśnia dopiero Gilson⁹). Pozostałe teksty omawiają szeroko pojętą panoramę filozofii współczesnej, ze szczególnym uwzględnieniem tomizmu (który Autor – jak wiadomo – w pewnej wersji uprawia) oraz marksizmu (z którym dyskutował)¹⁰. Osobny dział to dyskusje z fenomenologią. Ostatnie dwa

⁷ Zob. J. Krokos, Sprawozdanie z czternastej sesji Konwersatorium Filozoficznego pracowników UKSW: *Czy obok metafizyki potrzebna jest ontologia?*, „Studia Philosophiae Christianae” 37 (2001) 1, 221-224.

⁸ Zob. *Studia i szkice filozoficzne*, t. II, s. 460.

⁹ *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, tł. S. Zalewski, Warszawa 1987, s. 40, 493-494. Bibliografia (uzupełniona przez polskich wydawców książki Gilson’a, uwzględnia pracę Stępnia na s. 494. Natomiast nie zauważa jej Z. J. Kraszewski, autor hasła o Arystydesie w *Słowniku wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, pod red. J. Szymusiaka i M. Starowiejskiego, Poznań 1971.

¹⁰ A. B. Stępień zredagował pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku książkę zbiorową swoiście – jak się okazało – podsumowującą zmagania filozofów związanych z KUL z marksizmem: *Wobec filozofii marksistowskiej. Polskie doświadczenia*, Rzym 1987, ss. 240 (wznowienie, TN KUL, Lublin 1990, ss. 243). Książka ta, wydana w 1987 roku za granicą przez Fundację Jana Pawła II oraz Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej w Rzymie, jeszcze w 1989 roku i to już po wyborach 4 czerwca nie została przez cenzurę wpuszczona do Polski. Dlatego A. B. Stępień przesuwając datę początku odzyskiwania suwerenności przez nasz kraj na rok 1990, kiedy to zlikwidowano cenzurę.

działy omawianego tomu *Studiów i szkiców* mają charakter bardziej „luźny”. Pierwszy z nich, zatytułowany *Z polemik i recenzji*, przedstawia – ostre nieraz – dyskusje, jakie A. B. Stępień (urodzony polemista) prowadził z marksistami (J. Kuczyński, L. Kołakowski), logikami i metodologami (L. Gumański, S. Kamiński), metafizykami (M. A. Krąpiec, M. Gogacz), fenomenologami (R. Ingarden), osobliwymi wrogami tomizmu (J. Tischner), etykami (K. Wojtyła), religioznawcami (B. Wolniewicz). Ponadto znajdziemy w zbiorze dyskusje z J. M. Bocheńskim, É. Gilsonem, A. Helman. Ostatni dział drugiego tomu *Studiów i szkiców* zawiera *Autoprezentacje i wywiady*, które w jakiś sposób przybliżają czytelnikowi samą osobę Autora, dla którego „życie udane i piękne nie jest życiem na luzie”¹¹. Tom trzeci, który ukazał się po kilkunastu latach od wydania dwóch poprzednich, jest niejako ich uzupełnieniem, ale też może być traktowany całkowicie autonomicznie, gdyż nie stanowi ich kontynuacji, a jedynie uzupełnienie poszczególnych, poruszanych w nich tematów. Podzielony został na cztery działy, przy czym dwa ostatnie – *Polemika* i *Wywiad* – są jednoelementowe. Poprzedzają je *Szkice i artykuły* oraz *Wypowiedzi okolicznościowe o mistrzach*. Jak już można się było zorientować, ten tom przynosi największej niepublikowanych tekstów Autora.

Lektura *Studiów i szkiców* przybliża i „unaocznia” sposób filozofowania A. B. Stępnia. Logiczna ścisłość i metodologiczny porządek zdają się w tej filozofii stanowić wątek przewodni. Najbardziej frapującą sprawą w filozofii wydaje się jednak element fenomenologiczny w uprawianym tomizmie. Tomizm ów bowiem, w wersji egzystencjalnej, związany mocno z historyczno-filozoficzną egzegezą tekstów Akwinaty, dość trudno, w przeciwieństwie do tradycyjnego tomizmu, przyjmuje modyfikacje zewnętrzne wobec doktryny, głoszonej przez Tomasza. Jeśli są to wpływy występujące w samych jego tekstach, jak np. pewna wersja filozofii arabskiej, wtedy jakieś nachylenie w jej kierunku może być zrozumiałe, jeśli jednak modyfikacje pochodzą z dużo późniejszego nurtu, a takim jest fenomenologia, i to jeszcze nurtu, przynajmniej w swej pierwotnej, husserlowskiej wersji zdecydowanie idealistycznego, to budzi to uzasadniony niepokój tomisty.

Genezę tej „fenomenologizacji” swojego tomizmu A. B. Stępień wyjaśnia, opisując dzieje swego wykształcenia filozoficznego i przywołując swoich mistrzów. Podkreśla przy tym, że nie jest adeptem jakiegś jednej szkoły czy uczniem jakiegoś jednego mistrza – wymienia ich kilku i to bardzo różnych, jeśli chodzi o uprawianą dziedzinę i orientację filozoficzną. Sprowadzić to można

W odniesieniu do nauki i kultury wydaje się to ze wszech miar trafne. Niejako uzupełnieniem wspomnianej pracy jest książka, zredagowana wspólnie z Tadeuszem Szubką pt. *Oblicza dialogu. Z dziejów i teorii dialogu: chrześcijaństwo – marksizm w Polsce*, red. A. B. Stępień, T. Szubka, Lublin 1992, ss. 229.

¹¹ *Studia i szkice filozoficzne*, t. II, s. 451.

do trzech różnych nurtów: tomizm egzystencjalny, który zresztą zawsze wymieniany jest najpierw, w wersji Stefana Świeżawskiego i Mieczysława A. Krąpca, logika i metodologia nauk, z dużym nachyleniem w kierunku szkoły lwowskiej, których mistrzem był dla A. B. Stępnia Stanisław Kamiński¹² (choć słuchał także wykładów z logiki Antoniego Korcika), wreszcie fenomenologia Romana Ingardena, którego nie był nigdy regularnym studentem, lecz z którym pozostawał długie lata w kontakcie naukowym, i który – jak zaświadcza Mieczysław Gogacz – uważał Stępnia za jednego ze swoich najlepszych uczniów. Oczywiście ta geneza nie wyjaśnia jeszcze sposobu filozofowania A. B. Stępnia – stanowi jedynie wprowadzającą okoliczność. Sam Stępień mówi, że uprawia tomizm egzystencjalny „otwarty na zdobycze rzeczowe i metodologiczne analityków, a zwłaszcza fenomenologów”¹³. Podkreśla przy tym, że nie jest to przypadkowy nawyk lub więzy narzucone przez okoliczności: „po prostu: mój sposób widzenia bytu – jak sądzę – mieści się w ramach tego, który tomiści egzystencjalni przypisują Tomaszowi z Akwinu” i dodaje (w przypisie), że nieporozumieniem jest zachęcanie go, jako autentycznego tomisty, do uprawiania filozofii na własny rachunek, a nie na rachunek Tomasza z Akwinu¹⁴.

W 1974 roku A. B. Stępień w artykule na temat roli doświadczenia w punkcie wyjścia metafizyki pisał: „operując swoistym, transcendentnym punktem wyjścia, metafizyka może skorzystać z doświadczenia stosunkowo mało teoretycznie zaangażowanego lub nawet pozbawionego teoretycznych determinacji”¹⁵. Wyjaśnia w niej rolę analiz fenomenologicznych: „odpowiednio wyczulona analiza fenomenologiczna potrafi typologizująco wyróżnić i opisać to, co w takim doświadczeniu dane, to, co współdane, i to, co zasugerowane z pewną naocznością”, a na końcu dodaje: „doświadczenie jest tu teoretycznie niezdeterminowane, natomiast sposób korzystania z niego w metafizyce jest jednak (meta)teoretycznie zaangażowany”¹⁶. Widzimy więc, że trudno będzie znaleźć fenomenologię w strukturze uprawianej przez A. B. Stępnia filozofii bytu, gdyż usytuowana jest ona w punkcie wyjścia metafizyki jako pewna świadomość jej przedmiotu o pozycji metateoretycznej i metaprzmiotowym charakterze. I istotnie, próżno szukalibyśmy też fenomenologicznych w wykładzie zawartym we *Wprowadzeniu do metafizyki*. Jak sam Autor podkreśla, Krąpiec po jego lekturze miał tylko dwie, niezbyt istotne zresztą, uwagi. A „fenomenologia – jak z naciskiem dodaje – jest przede wszystkim pewną szkołą stosowania określonych technik badawczych”. Uwa-

¹² Ale podkreśla także, że której w jakimś stopniu adeptem szkoły lwowskiej był Stefan Świeżawski, który magisterium z filozofii uzyskał u Kazimierza Twardowskiego we Lwowie.

¹³ *Studia i szkice filozoficzne*, t. 2, s. 425.

¹⁴ Tamże, s. 426; por. S. Cichowicz, „Znak”, 26 (1974) 6 [240], s. 739 (dyskusja redakcyjna 14 grudnia 1973 r. na temat odpowiedzialności filozofa w związku z jubileuszem Martina Heideggera).

¹⁵ *Studia i szkice filozoficzne*, t. 1, s. 288.

¹⁶ Tamże.

za więc, że tomiści „powinni znaleźć sprzymierzenia nie tyle może w poglądach, co w metodach fenomenologów”¹⁷. Ze znanych czterech metod fenomenologicznych¹⁸ A. B. Stępień odrzuca metodę redukcji transcendentnej oraz metodę rozważań konstytutywnych, natomiast dwie pierwsze metody – oglądu i opisu oraz ideacji czy uzmienniania – mogą, jego zdaniem, w sposób zasadniczy wspomóc opis bezpośredniego doświadczenia rzeczywistości, na którym wspiera się metafizyka¹⁹. To poszukiwanie właściwych metod analizy bezpośredniego doświadczenia tego, co bezpośrednio dane (technika badań fundamentalnych, wypracowana przez fenomenologów), nawiązuje – jak pisze – do postulatów formułowanych przez Arystotelesa i Tomasza z Akwinu. Tymczasem tomiści bardzo często odwołują się „do zachowanych fragmentów czy strzępów takich opisów w pismach Stagiryty, stosując w niektórych sprawach mało wyrobioną i raczej ubogą aparaturę pojęciową”²⁰. Takie postawienie sprawy analiz poznania powoduje, że teoria poznania staje się nauką metafizologiczną – nie należy w ten sposób do zespołu filozoficznych nauk przedmiotowych, w których na pierwszym miejscu pozostaje metafizyka. Teoria poznania i metafizyka pozostają wobec siebie całkowi-

cie autonomiczne – „metodologicznie niezależne: nie biorą od siebie ani przesłanek, ani metod (choć pod tym względem mogą być częściowo zbieżne), ani definicji”²¹. „Można – dodaje A. B. Stępień – przystąpić do teorii bytu i po-prawnie uprawiać metafizykę bez uprzedniego rozważania podstaw wi-rogodności naszego poznania. Podobnie można uprawiać inne nauki”²². Ale do-brze jest, jeśli przed uprawianiem jakiejś dziedziny przedmiotowej zastanowimy się nad tym właśnie przedmiotem, pomysłimy o celu podjętych badań i spró-bujemy określić (dostosować do przed-miotu) metody, jakimi ów przedmiot będziemy chcieli badać. Nie oznacza to w żadnym wypadku głoszenia pierw-szeństwa teorii poznania przed metafiz-zyką. Potraktowanie teorii poznania ja-ko metafizyki poznania (co głosił Krąpiec i podzielał Kamiński), gdy uwa-ża się poznanie za rodzaj bytu, sytuuje teorię poznania w filozofii przedmioto-wej, jako tzw. metafizykę szczegółową. Taka przedmiotowo pojęta teoria pozna-nia nie może uniknąć – zdaniem Stępnia – błędu *petitio principii*, gdyż jest dog-matyczna, tzn. z góry coś zakłada, a potem udowadnia to, co założyła. Tymczasem Stępniewi chodzi o taką teo-rię poznania, która uniknie wspomnia-nego błędu i nie będzie dogmatyczna,

¹⁷ *Studia i szkice filozoficzne*, t. 2, s. 276.

¹⁸ Są to: metoda oglądu i opisu tego, co i jak dane, metoda ideacji, czyli uzmienniania, doprowadzająca do oglądu istoty i stanowiąca podstawę analizy ejdetycznej, metoda redukcji transcendentnej (*époché*), odsłaniająca „czystą świadomość” lub „świadomość transcendentną” oraz „czyste ja” lub „ja transcendentne”, metoda rozważań konstytutywnych.

¹⁹ Zob. *Studia i szkice filozoficzne*, t. 3, s. 127-128.

²⁰ *Studia i szkice filozoficzne*, t. 2, s. 276.

²¹ Tamże, s. 416.

²² Tamże.

dlatego proponuje „autonomiczną teorię poznania”²³, która jest racjonalna, ceni „jedynie poznanie intersubiektywnie sensowne i intersubiektywnie zasadnie”²⁴ oraz ma realistyczny punkt wyjścia²⁵. Wynika z tego, że „tomiści egzystencjalni nie powinni mieć trudności z przyjęciem takiej teorii poznania”²⁶ – optymistycznie uważa A. B. Stępień.

Tymczasem jednak ani M. A. Krapiec w Lublinie, ani M. Gogacz w Warszawie nie akceptowali propozycji A. B. Stępnia zarzucając jej włączanie do tomizmu obcych mu tez, a nawet transcendentalizm filozoficzny²⁷. Stępień na to niezmiennie odpowiada mniej więcej tak: „jeszcze raz przypomnę o aspekto-wości naszego poznania i o tym, że nie należy pochopnie stanowisk odmiennych, alternatywnych lub komplementarnych traktować jako stanowisk konkurencyjnych, sprzecznych lub przeciwnych”²⁸.

Przykładem takiej komplementarności przy odpowiednim ich wyważeniu są: tomistyczna metafizyka bytu, fenomenologiczna teoria źródłowego poznania i analityczna (nawiązująca do szkoły lwowsko-warszawskiej) świadomość metodologiczna. Stępień dodaje, że ujęcia te „odpowiednio wyważone i trzymające się własnych kompetencji można postrzekać jako ujęcia komplementarne, uzupełniające i wzajemnie wzbogacające, a nie jako ujęcia antagonistyczne, konkurencyjne”²⁹.

Warto w tym miejscu zauważyć, że tomizm w Polsce, szczególnie zaś tomizm egzystencjalny, budowany był przy udziale dużej świadomości metodologicznej. Było to spowodowane z jednej strony wykorzystywaniem dorobku szkoły lwowsko-warszawskiej, z drugiej zaś naciskiem ideologii marksistowskiej, która postrzegała tomizm jako filozofo-

²³ Zob. *Studia i szkice filozoficzne*, t. 3, s. 77, 126.

²⁴ *Studia i szkice filozoficzne*, t. 1, s. 94.

²⁵ Co zresztą powoduje, że problem realizmu rozstrzyga się w metateorii poznania, a nie gdzie indziej, np. w metafizyce, gdzie potem trudno uchronić się przed zarzutem popełniania błędu *petitio principii*, zob. tamże.

²⁶ Tamże, s. 98.

²⁷ Był to zarzut formułowany przez M. Gogacza i niektórych jego uczniów, który szczególnie mocno oburzał A. B. Stępnia (zob. przypis 5). Transcendentalizm filozoficzny bowiem oznacza przyjmowanie w punkcie wyjścia jakiś zewnętrznych tez, branych z innych filozofii lub nawet z kultury. Takimi tezami w filozofowaniu Stępnia miały być tezy fenomenologii. Wydaje się, że jest to nieporozumienie, podobnie zresztą jak przypisywanie Gogaczowi esencjalizacji istnienia poprzez mówienie o „strukturze istnienia”. Istotnie, gdyby Gogacz gdzieś głosił, że istnienie ma jakąś strukturę, wtedy taki zarzut (i dyskusja z nim) byłaby zasadna, jednak Gogacz głosi, iż istnienie jest aktem bytu i jako takie jest zapoczątkowującym go pryncypium, pierwotnym czynnikiem, czy jak pisze A. B. Stępień, „czynnikiem infrabytowym”, zob. *Studia i szkice filozoficzne*, t. 1, s. 335. Z tego przykładu wynikać może konstatacja, że w słynnych „dysputach szwagrow” może być więcej zwyczajnych nieporozumień niż istotnych różnic w poglądach, co zresztą ciekawie ukazała Bożena Listkowska w swojej pracy pt. *Stosunek metafizyki do epistemologii w ujęciu prof. M. Gogacza i prof. A. B. Stępnia. Studium porównawcze*, Warszawa 2005, dostępnej: http://www.katedra.uksw.edu.pl/001wydarzenia/2008/abs_h_c/listkowska.pdf

²⁸ *Studia i szkice filozoficzne*, t. 3, s. 81.

²⁹ Tamże, s. 11.

wanie na kanwie wiary religijnej, realizujące zapotrzebowanie światopoglądu religijnego. Polski tomizm egzystencjalny, w tym także tomizm konsekwentny Mieczysława Gogacza, dziedziczy tę wysoką świadomość metodologiczną³⁰ i nie budzi ten fakt zarzutów transcendentizmu czy kompilacjonizmu³¹.

Rodzi się więc pytanie, dlaczego propozycja „autonomicznej teorii poznania” i skorzystania przy jej tworzeniu z metod wypracowanych przez szkołę fenomenologiczną nie spotkała się z powszechną akceptacją metafizyków tomistycznych? Sam A. B. Stępień trochę wyjaśnia te powody, pisząc o wzajemnych uprzedzeniach tomistów i fenomenologów. Oprócz jednak nieporozumień dostrzega poważne zarzuty tomistów wobec fenomenologii: zajmowanie się świadomością bytu, a nie samym bytem; określanie sposobu bytowania przez sposób poznawania; esencjalizm, czyli pomijanie istnienia; pomijanie właściwego metafizyce transcendentально-analogicznego aspektu bytu³². Natomiast tomistom fenomenolog mógłby zarzucić zbyt szybkie przechodzenie od doświadczenia do teorii, zbyt ubogi aparat pojęciowy w opisie doświadczenia i zbytne związanie z trady-

cją w doborze tej aparatury, wreszcie, zwerbalizowany często wykład doktryny, robiący wrażenie schematycznego i ogólnikowego³³. Tymczasem można w tomizmie i fenomenologii znaleźć wiele punktów stycznych: opisy poznania i samego istnienia, podkreślanie wagi rozumienia intelektualnego i niechęć do pochopnej formalizacji³⁴. „W filozofii – pisze A. B. Stępień – ważna jest zarówno wierność bytowi jak i wierność poznaniu, jak i wierność sobie jako podmiotowi poznania i działania, bądź jako człowiekowi. Ten postulat wierności jest aspektem postulatu racjonalności”³⁵.

Odpowiedź na sformułowane wyżej pytanie może nawet znajdować się także w *Studiach i szkicach filozoficznych*, gdy Autor pisze, że sami tomiści „często zapominają o bogactwie myśli Akwinaty, nie wykorzystują jego licznych analiz i sformułowań, dotyczących różnych kategorii i aspektów bytu, a zwłaszcza bytu ludzkiego”³⁶. Może dlatego współcześnie działający tomiści egzystencjalni tak bardzo skupili się na pracach historyczno-filozoficznych nad tekstami Tomasa i tomistów i jakby nawykowo reagują z nieufnością wobec propozycji „poszerzenia” źródłowego spektrum swo-

³⁰ Co ostatnio ciekawie ukazał Marcin Karas, pisząc recenzję tłumaczenia książki Santiago Ramireza, pt. *Autorytet doktrynalny św. Tomasza z Akwinu*, przeł. M. Beściak, Warszawa 2014, stron 324, „Rocznik Tomistyczny” 4 (2015), s. 360-361.

³¹ Przedstawia to szczegółowo monografia Pawła Gondka, zatytułowana *Projekt autonomicznej filozofii realistycznej. Mieczysława A. Krąpca i Stanisława Kamińskiego teoria bytu* (Lublin 2015), która stanowi zebranie, rekapitulację i pewną postać syntezy ujęć „metametafizycznych” M. Krąpca i S. Kamińskiego, ukazanych na tle dziejów i problematyki metafizycznej w szkole lubelskiej.

³² Zob. *Studia i szkice filozoficzne*, t. 2, s. 274.

³³ Zob. tamże, s. 275.

³⁴ Zob. tamże, s. 276-277.

³⁵ Tamże, t. 3, s. 12-13.

³⁶ Tamże, t. 2, s. 277.

jej doktryny o jakieś osiągnięcia współczesnych kierunków filozoficznych, zwłaszcza że wiele podobnych prób, podejmowanych w ramach tomizmu łwańskiego lub transcendentalizującego poniosło intelektualną klęskę, że niewątpliwie udanym mariażem był związek tomizmu egzystencjalnego z metodolo-

gią szkoły lwowsko-warszawskiej. Antoni Stępień przekonuje, że podobnie udanym związkiem może być małżeństwo tomizmu z fenomenologizującą teorią poznania, traktowaną jako metafizyczny namysł nad filozofią uprawianą przedmiotowo.